

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ В ПРОЦЕСІ БАГАТОРІЧНОГО УДОСКОНАЛЕННЯ В КОМАНДНИХ СПОРТИВНИХ ІГРАХ

Мітова Олена

Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту

Анотації:

У статті розглянуто напрями розробки технологічного забезпечення процесу формування цілісного знання про систему контролю в процесі багаторічного удосконалення у командних спортивних іграх. Наголошується, що величезний масив наукових знань не об'єднаний в цілісну систему, в якій органічно взаємопов'язаними є контроль з етапами багаторічного вдосконалення спортсменів. Представлена концепція формування цілісного знання про систему контролю у командних спортивних іграх. Дана концепція

The article concerns the approaches for working out of the technical support for the process of forming a holistic knowledge on the control system in the process of long-term improvement in team sports games. It is noted that a big scope of scientific knowledge is not integrated into a coherent system in which control is naturally connected with the stages of long-term improvement of athletes. We introduced the concept of forming a holistic knowledge of the control system in team sports games. This concept is complex, oriented, dynamic system of theoretical and

В статті рассмотрены направления разработки технологического обеспечения процесса формирования целостного знания о системе контроля в процессе многолетнего совершенствования в командных спортивных играх. Отмечается, что огромный массив научных знаний не объединен в целостную систему, в которой органично взаимосвязаны контроль с этапами многолетнего совершенствования спортсменов. Представлена концепция формирования целостного знания о системе контроля в командных

є складною, цілеспрямованою, динамічною системою теоретичних і методологічних знань про цілісне педагогічне знання. Розроблено концепцію формування системи контролю в процесі багаторічного удосконалення у командних спортивних іграх, що містить 4 складові.

methodological knowledge of the integral pedagogical knowledge. The concept for the formation of the system of control in the process of long-term improvement in team sports games has been developed.

спортивных играх. Данная концепция является сложной, целенаправленной, динамической системой теоретических и методологических знаний о целостном педагогическом знании. Разработанная концепция формирования системы контроля в процессе многолетнего совершенствования в командных спортивных играх содержит 4 составляющие.

Ключові слова:

концепція, контроль, командні спортивні ігри.

concept, control, team sports games.

концепция, контроль, командные спортивные игры.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Командні спортивні ігри в системі олімпійського та професійного спорту вирізняються особливою популярністю. Це обумовлено такими факторами: соціалізацією спортивних ігор в сучасному суспільстві, комерціалізацією змагань міжнародного та національного рівня, видовищністю і ефективністю виконання ігрових прийомів провідними спортсменами. Внаслідок цього в спортивних іграх постійно підвищується рівень конкуренції на рівні національних збірних і провідних клубних команд [2].

Наукові дослідження та змагальна практика свідчать, що найбільших успіхів досягають команди, які, по-перше, мають сучасну матеріально-технічну базу та фінансове забезпечення, по-друге, до складу входять спортсмени високого класу, по-третє, здійснюють свою діяльність на підґрунті науково-обґрунтованого управління тренувальним і змагальним процесами [6, 9].

В.М.Платоновим у загальній теорії спорту відзначається, що ефективність процесу підготовки спортсмена в сучасних умовах в своїй більшості обумовлена використанням засобів та методів комплексного контролю як інструменту управління, що дозволяє здійснювати зворотні зв'язки між тренером та спортсменом і на цій основі підвищувати рівень управлінських рішень при підготовці тих, хто займається [7]. У сучасних умовах процес підготовки спортсменів, й особливо групи спортсменів – команди, здійснюється при концентрації зусиль фахівців у галузі спорту та суміжних дисциплін [10].

Розуміння цього визначило напрями досліджень у командних спортивних іграх, які протягом останніх десятиліть розглядаються науковцями, таких як: управління підготовкою [9]; оцінка, моделювання та прогнозування [1, 3, 8]; відбір та орієнтація [11]; система багаторічної підготовки [4, 6], управління техніко-тактичною діяльністю [2] та ін. Вищеперераховані роботи в тому чи іншому ступені стосувалися контролю сторін підготовленості спортсменів під впливом різних тренувальних або змагальних навантажень на різних етапах багаторічної підготовки.

Проведений аналіз наукових даних з питань контролю у командних спортивних іграх [1, 3, 4, 8, 9 та ін.], свідчить про те, що великий масив наукових знань не об'єднаний у цілісну систему, в якій органічно взаємопов'язані контроль з етапами багаторічної підготовки; періодами річного циклу; рівнем кваліфікації, віковими особливостями спортсменів; ігровими амплуа та соціальним статусом в команді.

Така ситуація значно ускладнює реалізацію цих знань в спортивній практиці. В зв'язку з вище зазначеним, розробка концепції формування системи контролю в процесі багаторічного удосконалення у командних спортивних іграх є актуальним питанням спортивної науки.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дослідження виконувалися згідно Зведеного плану НДР у сфері фізичної культури і спорту на 2011-2015 рр. Міністерства сім'ї, молоді та спорту України, за темою: 2.6 «Теоретико-методичні основи удосконалення

тренувального процесу та змагальної діяльності в структурі багаторічної підготовки спортсменів» № держреєстрації 0111U001168 та Тематичного плану наукових досліджень Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту на 2016-2020 рр. «Теоретико-методичні основи планування та контролю у спортивних іграх в процесі багаторічного удосконалення».

Мета даного етапу роботи - обґрунтування концепції формування системи контролю в процесі багаторічного удосконалення у командних спортивних іграх.

Результати дослідження та їх обговорення. У світовій практиці розробки концепцій розв'язання важливих соціальних завдань традиційно прийнято розпочинати з виявлення вихідного стану системи, яка потребує вдосконалення.

Нами виявлено, що сьогодні контроль як сукупність різноманітних заходів, які проводяться для оцінки стану спортсменів різної кваліфікації, оцінки змісту навчально-тренувального процесу, носить визначений характер, але спирається на закономірності.

Для всіх різновидів командних спортивних ігор, незалежно від їх місця в системі олімпійського, професійного або неолімпійського спорту, характерні загальні закономірності проведення контролю, його організація, етапність, види, система тестів, критерії оцінки тощо. Але в залежності від того, з яким контингентом спортсменів працює тренер, в якому з різновидів командних спортивних ігор, спеціалізуються спортсмени, контроль буде мати більш прикладний та специфічний характер, з урахуванням вікових особливостей, структури та змісту змагальної діяльності, тривалості гри, тощо.

Якщо зупинитися на олімпійських видах спортивних ігор (футбол, баскетбол, волейбол, гандбол та ін.), то тут спостерігається чіткий розподіл значущості та спрямованості контролю. Якщо в дитячо-юнацькому спорті контроль більш спрямовано на визначення видів підготовленості спортсменів, то в спорті вищих досягнень контроль більш спрямовано для визначення можливостей спортсменів при формуванні складу команди та контроль, як супроводжуючий захід, спрямований на визначення показників функціональних можливостей, фізичного здоров'я, психічного стану, техніко-тактичної та інтегральної підготовленості збірних команд країни та клубних команд.

Отже, розгляд наукових даних, накопичених в теорії та методиці спортивної підготовки, свідчить про великий обсяг як теоретичного, так і експериментального матеріалу з різних видів контролю в олімпійському спорті та у командних спортивних іграх зокрема. Слід відзначити, що уявлення про систему контролю постійно змінювалось залежно від тенденцій розвитку спорту.

У той же час, аналіз нормативних документів в юнацькому спорті свідчить про застарілість чинних навчальних програм для командних спортивних ігор (рік видання 1999-2003) та про невідповідність сучасним тенденціям розвитку цих видів спорту.

Так, у вітчизняних навчальних програмах для ДЮСШ виявлено, що в контролі різних сторін підготовленості пропонуються однакові тести для всіх вікових груп з 12 до 17 років, відмінності спостерігаються лише в оцінці показників. Крім того, визначено такі недоліки: 1) застаріла методика педагогічного контролю у порівнянні з провідними країнами; 2) необґрунтовані наукові підходи до комплексного контролю юних спортсменів з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку дітей; 3) відсутність науково обґрунтованої системи нормативних оцінок інтегральної підготовленості (не всі фізичні якості контролюються у відповідності до сенситивних періодів, відсутність тестів на захисні дії, оперативне мислення тощо); 4) недостатній контроль психічного стану, розвитку морально-вольових та інтелектуальних якостей спортсменів, а також, теоретичних знань; 5) відсутність адміністративного контролю з боку федерацій тощо.

Результати проведеного нами анкетування з тренерами, які спеціалізуються у командних спортивних іграх також підтвердили незадовільний стан методичного та

практичного забезпечення контролю сьогодення в українській системі підготовки. Тренери зазначили, що комплекс тестів з різних видів підготовленості потребує вдосконалення, відповідно до вікових особливостей, сенситивних періодів розвитку рухових якостей, психологічних та психомоторних відмінностей особистості гравців, особливостей змагальної діяльності, сучасних тенденцій комплексного контролю у світі, що дозволить фахівцям отримати більш детальну інформацію про стан готовності спортсменів й вдосконалити навчально-тренувальний процес на основі підходів диференціації та індивідуалізації.

В ході аналізу наукових праць виявлено, що характерними ознаками, які повинні підпадати під контроль у командних спортивних іграх, з урахуванням вікових відмінностей й залежно від ігрового амплуа, є: показники техніко-тактичних дій під час змагальної діяльності; рухова діяльність протягом гри (кількість переміщень, стрибків, прискорень та ін.); рівень технічної, фізичної (загальної та спеціальної), тактичної, теоретичної, психологічної підготовленості; обсяг та інтенсивність тренувального та змагального навантаження; рівень взаємовідносин та соціального статусу гравців в команді; особливості жіночого організму; антропометричні показники фізичного розвитку; стан функціональних систем; психофізіологічні особливості.

Також проведений нами ретроспективний аналіз свідчить про те, що підґрунтям для вдосконалення системи контролю у командних спортивних іграх є фундаментальні праці спортивних науковців, що присвячені контролю в олімпійському спорті (В.М.Зациорский, 1971; М.А.Годик, 1972; 1982; Л.П.Матвеев, 1977; 1983; Ю.В.Верхошанський, 1966; 1981; Д.Д. Донської, 1968; В.С.Келлер, 1970; В.М. Дьячков, 1972; В.А.Запорожанов, 1982; В.С.Фомін, 1983; В.В.Кузовенков, 1984; Ю.В.Менхін, 1995; М.Я.Набатникова, Ю.І.Смирнов, 1986, В.А.Запорожанов, 2000; В.Н.Платонов, 2004-2015; В.А.Романенко, 2005; Л.П.Сергієнко, 2001-2010; Ю.М. Шкрєбтій, 2005; G. Zallinger et. al., 2004; T. Reilly, M. Williams, 2003; Т.Ю.Круцевич, 2011 та ін.) та у командних спортивних іграх зокрема (Л.Р.Айрапетьянц, 1991; В.М.Корягін, 1996, 2010; Ю.Портнов, 1997; С.Г. Кушнірюк, 2003; А.Г.Лісенчук, 2004; Л.Ю.Поплавський, 2004; Є.Кудряшов, 2005; С.С.Єрмаков, 2009; М.Л. Годик, А.И. Скородумова, 2010; Ж.Л.Козіна, 2010; І.Г.Максименко, 2010; О.В. Борисова, 2011; Р.О.Сушко, 2011; В.М.Костюкевич 2006-2015; В.П.Зайцев, В.А.Марченко із співав., 2013; В.М. Шамардін, 2013; Е.Ю.Дорошенко, 2014 та ін.) [5]. А також врахування сучасних тенденцій розвитку ігрових видів спорту, які характеризуються:

- інтенсифікацією динаміки гри та тренувальних навантажень, викликаних необхідністю збільшення кількості ігрових дій в одиницю часу, а в зв'язку з цим, і відповідного формування спеціальних кондицій;

- інтелектуалізацією – значним підвищенням визначної ролі розумових здібностей, швидкості й точності оперативного мислення, здатності гравців розуміти хід гри та передбачати (прогнозувати) її подальший розвиток;

- неспинним зростанням виконавчої майстерності, що проявляється яскравіше за все у підвищенні ефективності змагальної діяльності;

- універсалізацією – поєднанням підвищення специфічної ігрової майстерності з розширенням діапазону ігрової діяльності;

- «скачкоподібністю» розвитку, який визначається таким положенням діалектики розвитку, як «боротьба протилежностей» та законом «переходу від кількості до якості», при чому чинниками, що впливають на рівень розвитку ігор, є рівень атлетичної підготовленості й техніко-тактичної майстерності, зміни у правилах ігор, динамічне протистояння нападу та захисту, як провідних складових гри;

- ранньою спеціалізацією – зменшенням віку початку занять спортивними іграми у групах початкової підготовки з 9-11 до 6-7 років;

- відсутністю гендерних відмінностей у правилах ігор, не зважаючи на наявність специфічних рис, притаманних жіночому спорту;
- спираючись на ідеологію професійних ліг (НБА, НХЛ та ін.);
- зростанням популярності на Олімпійських, Паралімпійських, Дефлімпійських іграх та Всесвітніх іграх ветеранів.

Уявлення про те, що система контролю в процесі багаторічного удосконалення у командних спортивних іграх повинна бути представлена у вигляді цілісної системи, знайшло відображення в запропонованій концепції формування системи контролю в процесі багаторічного удосконалення у командних спортивних іграх.

Концепція формування цілісного знання про систему контролю спортсменів в командних спортивних іграх у процесі багаторічного удосконалення являє собою складну, цілеспрямовану, динамічну систему теоретико-методологічних і методико-технологічних знань про цілісне педагогічне знання, що базується на системному, інтегративно-діяльнісному й особистісно-орієнтованому підходах.

Для обґрунтування основних положень ми визначили, що в умовах зростаючої конкуренції на спортивній арені на перший план вийшли постійно зростаючі обсяги та інтенсивність тренувального та змагального навантажень, що істотно перевищують ресурси адаптаційних можливостей організму людини. Необхідність тривалої підготовки до досягнення високого спортивного результату у командних спортивних іграх вимагає особливої уваги до спортивного резерву, який складають діти та підлітки, які окрім цілеспрямованої та методичної підготовки до змагань з суперником повинні постійно долати внутрішньо командний відбір до основного складу команди, боротися за право виходити на поле або ігровий майданчик тощо.

У той же час, відсутність належної матеріально-технічної бази для організації заходів контролю у вітчизняних дитячо-юнацьких ДЮСШ, які спеціалізуються у командних спортивних іграх є однією з головних проблем підготовки українського резерву. Так, у більшості національних секцій та ДЮСШ юні гравці не мають необхідних умов для занять: відсутні якісні програми тестування, комп'ютерні пристрої для фіксації показників; тренери отримують недостатньо інформації щодо стану спортсменів. Окремо слід відзначити відсутність різноманітного обладнання для наукового забезпечення контролю різних видів підготовленості та впливу навантаження на організм спортсменів. Такий стан речей є наслідком недостатнього державного фінансування. Зрозуміло, що зазначені недоліки суттєво впливають на якість процесу багаторічної підготовки спортивного резерву. У зв'язку із цим, достатньо актуальним є вивчення та використання у вітчизняній практиці підготовки гравців зарубіжного досвіду, пов'язаного зі створенням матеріально-технічної бази в системі контролю.

Це дозволяє стверджувати, що сучасній системі спортивної підготовки властиві серйозні недоліки, перш за все методичного, організаційного та етичного характеру. В реаліях сьогодення, наприклад, тренеру все важче доводиться справлятися з організацією навчально-тренувального та змагального процесів без належного рівня організації контролю за допомогою помічників тренера та наукових фахівців, комплексних наукових груп, науково-дослідних інститутів.

У зв'язку з цим, особливої значущості набуває пошук інноваційних підходів, а також використання зарубіжного та вітчизняного досвіду, з метою удосконалення системи контролю у командних спортивних іграх, яка б не тільки сприяла корекції навчально-тренувального процесу, а й дозволяла регулювати фізичний та психічний стан спортсменів без негативного впливу на їх здоров'я.

Отже, запропонована нами концепція може забезпечити підвищення ефективності керування всією системою багаторічної підготовки спортсменів в командних ігрових видах спорту.

Концепція формування системи контролю в процесі багаторічного удосконалення у командних спортивних іграх

1. Рациональне функціонування системи контролю в командних спортивних іграх в процесі багаторічного удосконалення можливе при:

- взаємодії всієї системи дитячо-юнацького, резервного спорту та спорту вищих досягнень відповідно до сучасних досягнень науки і практики;

- урахування закономірностей проведення контролю для підвищення його ефективності в інтересах як вдосконалення процесу підготовки спортсменів, так і збереження їх фізичного та психічного здоров'я;

- забезпеченні всіх етапів багаторічного вдосконалення рівною увагою щодо необхідного матеріально-технічного, фінансового, кадрового, науково-методичного та медичного супроводження;

- строгому розподілі функцій і можливостей різних державних і громадських організацій у вирішенні завдань контролю стану фізичного й психічного здоров'я, тренувальних та змагальних навантажень, підготовленості спортсменів, техніко-тактичних показників змагальної діяльності;

- забезпеченні оптимального співвідношення кількості інформативних тестів на різних етапах багаторічного вдосконалення, що передбачає постійне уявлення про стан спортсмена, а також команди в цілому, залежно від завдань етапу багаторічної підготовки, періоду річного циклу; рівня кваліфікації команди, ігрового амплуа гравців;

- створенні організаційних і методичних умов для зручного та ефективного контролю й подальшого аналізу стану спортсменів з метою виявлення позитивних та негативних сторін підготовленості, з подальшою корекцією різних видів підготовки та більш ефективного розподілу функціональних обов'язків у команді під час тренувального процесу та протягом матчу, реалізації їх індивідуальних можливостей у змагальній спортивній діяльності, орієнтованої на максимальні досягнення.

2. Методологічною основою забезпечення системи контролю спортсменів в командних спортивних іграх на різних етапах багаторічної підготовки є дотримання наступних принципів:

- мінімізація педагогічних, психологічних та організаційних помилок в процесі багаторічного, етапного, оперативного та поточного видів контролю;

- урахування чинників, що впливають на ефективність змагальної діяльності залежно від етапу багаторічної підготовки, періоду річного циклу підготовки;

- урахування сенситивних періодів розвитку фізичних якостей спортсменів, провідних для командних спортивних ігор;

- урахування гендерних відмінностей в процесі контролю та критеріях оцінювання ефективності тренувальної та змагальної діяльності спортсменів;

- урахування ігрового амплуа;

- урахування соціометричного статусу в команді;

- забезпечення всього навчального матеріалу, що заплановано навчальною програмою ДЮСШ або команди, методами контролю та шкалами оцінювання відповідно до етапу підготовки та періоду річного циклу підготовки (наприклад: теоретична, інтегральна тощо);

- оптимізації обсягів та інтенсивності тренувальних та змагальних навантажень;

- профілактики травм, фізичних та психічних захворювань, перетренованості у періоди інтенсивної підготовки та участі у змаганнях.

3. Організаційною основою є інтенсифікація розвитку спортивної науки та технології за пріоритетними напрямками:

- пошук нових методів та методик контролю різних сторін підготовленості спортсменів у командних спортивних іграх;

- вдосконалення методів контролю та системи оцінювання на основі комп'ютерних технологій;

- формування ефективної системи інформаційно-аналітичного забезпечення проведення контролю в дитячо-юнацькому, резервному спорті та спорті вищих досягнень;

- вдосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів у спортивних іграх на основі цілеспрямованої стимуляції їх безперервної освіти та самоосвіти, формування потреби в джерелах систематичної інформації про інноваційні методи контролю;

- створення зручної для тренерів інфраструктури науково-технічного забезпечення підготовки збірних команд та їх резерву на базі багатоцільових та спеціалізованих за видом командних спортивних ігор комплексних наукових груп;

- вдосконалення навчальних програм для ДЮСШ та СДЮСШОР щодо контролю різних видів підготовленості, залежно від вікових особливостей, сенситивних періодів, ігрового амплуа.

- забезпечення всіх сторін підготовленості інформативними методами контролю, відповідно до сучасних тенденцій розвитку командних ігрових видів спорту.

4. Контроль ефективності підготовки спортсменів у командних спортивних іграх здійснюється на основі наступних принципів:

- концентрація зусиль вчених та фахівців на вдосконалення методів та заходів щодо організації та проведення різних видів контролю з метою коригування навчально-тренувального та змагального процесів;

- зміцнення та розвиток інфраструктури забезпечення системи контролю на всіх етапах багаторічної підготовки.

Висновки. Результати дослідження дозволили сформулювати основні базові положення про систему контролю спортсменів в процесі багаторічного вдосконалення у командних спортивних іграх; сформувати систему наукових знань на основі вдосконалення системи контролю спортсменів на різних етапах багаторічного вдосконалення, що дозволить на практиці підвищити ефективність управління тренувальним процесом.

Розроблено концепцію формування системи контролю в процесі багаторічного удосконалення у командних спортивних іграх, що містить 4 складові; застосування якої дозволить на практиці системно та комплексно проводити контроль у командних спортивних іграх з урахуванням закономірностей розвитку спортивних ігор та процесу підготовки спортсменів.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці алгоритму впровадження системи контролю у командних спортивних іграх та перевірці ефективності запропонованої концепції.

Література:

1. Годик М. А. Комплексный контроль в спортивных играх [Текст] / М. Л. Годик, А. И. Скородумова. - М.: Советский спорт, - 2010 – 336 с.

2. Дорошенко Э.Ю. Управление технико-тактической деятельностью в командных спортивных играх [монография] / Э.Ю.Дорошенко. – Запорожье, 2013. – 436 с.

3. Костюкевич В.М. Метрологічний контроль у фізичному вихованні та спорті / В.М. Костюкевич, Шевчик Л.М., Сокольвак О.Г. – Вінниця: ТОВ «Ніоан-ЛТД», 2015. –256 с.

4. Максименко И. Г. Планирование и контроль тренировочного процесса в спортивных играх / И. Г. Максименко. – Луганск : Знание, 2000. – 276 с.

5. Мітова О.О. Ретроспективний аналіз формування системи контролю у командних спортивних іграх / О.О.Мітова // Спортивний вісник Придніпров'я. Науково-практичний журнал. – Дніпропетровськ: ДДІФКіС, - №1. – 2016. – С. 74-81.

6. Николаенко В.В. Рациональная система многолетней подготовки футболистов к достижению высшего спортивного мастерства / В.В.Николаенко [монография] – К; 2014. – 336 с.

7. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения : [учеб. для тренеров] : в 2 кн. / В. Н. Платонов. – К. : Олимп. литература, 2015. – 680 с.

8. Сергієнко Л.П. Спортивна метрологія: теорія і практичні аспекти / Л.П. Сергієнко. – К.: КНТ, 2010. – 776 с.

9. Шамардін В.М. Технологія управління системою багаторічної підготовки футбольних команд вищої кваліфікації: автореф. дис. ... доктора наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.01 «Олімпійський та професійний спорт» / В.М.Шамардін. – Львів, 2013. – 36 с.

10. Шинкарук О.А. Теорія і методика підготовки спортсменів: управління, контроль, відбір, моделювання та прогнозування в олімпійському спорті: навч. посіб. / О. А. Шинкарук. — К., 2013. — 136 с.

11. Шинкарук О.А. Концепция формирования системы подготовки, отбора спортсменов и их ориентации в процессе многолетнего совершенствования / О. А. Шинкарук // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту — Харків., - № 12 - 2012.— С. 144-148.